

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK TÓTH ZOLTÁN EMLÉKÉRE

SZERKESZTETTE: HORVÁTH ZITA ÉS RADA JÁNOS

MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ • 2017

TARTALOM

Gászbeszéd (elhangzott 2015. április 7-én, Tóth Zoltán történész temetésén)	9
<i>Horváth Gergely Krisztián</i> : A „torlódott szerkezettől” a „zsilipelésig”: Történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében.....	13
<i>Mate Eichenseher</i> : Az áram és a társadalom: Egy kultúratudományi kísérlet	35
<i>Gyáni Gábor</i> : A család története és a történészek	51
<i>Faragó Tamás</i> : Kísérlet a Kárpát-medence 18. század végi felekezeti szerkezetének új rekonstrukciójára	58
<i>Tóth Árpád</i> : A felsőbb szintű oktatás mint felekezeti műveltség: Nemes és polgárcsaládok fiai a pozsonyi evangélikus líceumban.....	83
<i>Gyulai Éva</i> : Egy új foglalkozás a 18. században: a „tisztiorvos”: Borsod vármegye főorvosai (175–1850): Trangus Illés, Domby Sámuel, Benkó Sámuel, Szathmári József, Katona Mihály.....	95
<i>Watanabe Akiko</i> : Társadalmi határvonalak átlépői és átléptetői: Az áttéreses válás módszerének intézményesülése az unitárius egyházban.....	114
<i>Rada János</i> : Identitáselemek és identitásproblémák egy katolikus pap naplójában a dualizmus idején	128
<i>Csanády András</i> : Szekszárd iparosítása.....	149
<i>Czösch Gábor</i> : Nemzetfelfogások a városi kérdés reformkori vitáiban	168
<i>Halmos Károly</i> : A csődök társadalma.....	177
<i>Tóth Ágnes</i> : Profán tízparancsolat, Kalifornia, 1849.....	186
<i>Csíki Tamás</i> : Egy nemzetközi hírű kalandor Borsod vármegyéből: Berzeviczy György emlékiratai.....	204
<i>Ö. Kovács József</i> : Egy borsodi dacos ember 1945. évi birtoktörténetéről.....	215
<i>Filep Antal</i> : Az építőkultúránk „középmagyar” típusa: A hagyományos népi vagy közkultúra regionális sajátosságainak történeti háttere	225
<i>Kövér György</i> : Szerkezet és szellem a <i>Magyar Művelődéstörténet</i> ben	247

<i>Deák Ágnes</i> : „...Mindenkor mindent nemzetiség kérdésévé tesznek”: Helyhatósági választások etnikai, felekezeti és nemzetiségi választó vonalak erőterében (1867).....	273
<i>Vörös Boldizsár</i> : „Új, boldogabb korszak következik reánk”: Utópisztikus jövő-elképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban	293
<i>Árpád Klimó</i> : The Victims of Mass Violence and the End of the Communist Regime in Hungary	304
<i>Juliane Brandt</i> : Koncepció és realitás: A (Buda)Pesti Protestáns Árvagyalek által gondozott gyermekek későbbi útjai (1859–1914).....	329
Tóth Zoltán publikációs listája	343

HALMOS KÁROLY

A CSÓDÖK TÁRSADALMA*

A cím tán túl tömör. Semmiképpen nem arról a hazánkban elterjedt vélekedésről volna szó, miszerint társadalmunkban sok kezdeményezés (egyszerűsítve a dolgot: „szinte minden”) gajra megy.¹ Ez az írás azt kívánja kezdetleges formában vázolni, milyen társadalom képe bontakozik ki előttünk, ha a csődperiratok szűrőjén át nézzük múlt világunkat. A témaválasztás talán mondvacsinálnak látszik. Mégis, ha Tóth Zoltán egyik fő művének a keresztyén kispolgárisodásról szólót tekintjük,² melynek alapkérdése a rendi norma továbbélése volt, akkor lehet jogosultsága egy olyan szemlélődésnek, amelyik a piac normáinak szociális lenyomatát fürkészi. A következők egy, még messze be nem fejezett kutatás zsenge hajtásai. A kutatást Klement Judittal végezzük, a cél az 1869. év során a Pesti Visszaállított Törvényszék iratai között megmaradt csődperek³ anyagának módszeres gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti kiaknázása.

A csődeljárásról

A csődeljárás a modern üzleti élet fontos garanciális intézménye. Jogi értelemben kövrehajtási eljárás, melynek célja az adós tulajdonában volt, de annak cselekvőképtelenné válása miatt gazda nélkül maradt vagyoni állagnak (a csődtömegnek) a hitelezők közötti rendezett elosztása. A csődeljárás közgazdasági értelemben vett feladata a piactisztítás. Mint általános és egységes jogi norma a végrehajtásra vonatkozó szabályokból és a kereskedelmi szokásjogokból alakult ki. A végrehajtás intézménye a közösség tagjai közötti követelések érvényesítését szolgálta, a közhatalom közvetett részvételével. A kereskedők szokásjoga, a *lex mercatoria*, még ha nem volt is egységes joganyag, a jogok érvényesítésének rendjében különbözött a mindenkori környező politikai közösség jogától. A vitákat saját választott bíróság által rendezte, elismerte a teljes körű meghatalmazást, a követelések átruházhatóságát, a „méltányosság és jóindulat” (*ex aequo et bono*) elvét. E tekintetben a kereskedők, mondhatni, sajátos népet képeztek. Az idők során a külön jogot érvényesítő külön bíróságok helyébe a külön jogot alkalmazó helyi bíróságok léptek, majd idővel – kereskedelmi jogként – a joganyag is a polgári jog része lett.

Hazánkban végrehajtási jog létezett ugyan, de a követelések fedezetéül szolgálható vagyon elérhetősége megoldatlan volt. Nem volt megoldott a vagyonbukott javainak – és itt főként az ingatlanokra kell gondolni – „együttlátása”. A kereskedelmi jogszokás és a közhatalmi bíróság egyesítése hazánkban a reformkorban következett be.

1840-ben foglalták a csődjogot egységes szerkezetbe. A végrehajtási eljárás írásbeli bírósági eljárásban és perügyelői felügyelettel történt. Választott testület csak az eljárás

* A tanulmány az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Lásd erről: HALMOS 2014.

² TÓTH 1991.

³ BFL IV. 1343. j. 288–308. dobozok.

közben, több menetben jött létre, de a bírósági felügyelet az eljárás teljes folyamán megmaradt.

A törvény elsősorban a bírósági illetékességet tisztázta. Az illetékesség több dimenzió szerint válogatta szét a vagyombukás által érintett személyeket és társulásait. Az első kritérium az üzletszerűséghez való viszony, még ha ezt nem evvel a szóval fejezték is ki. A törvénycikk legelőbb a bejegyzett kereskedőket és a közkereseti társaságokat említi. Esetükben a bírósági illetékesség a kereskedelmi telephelyhez kötődött, „még akkor is, midőn az ilyen kereskedő nemesi jussokkal és javakkal bír”.⁴ Az üzletszerűség ténye felülírta a jogállást, és még csak nem is a birtokló, hanem a birtokolt jószág jogállását.

Csak a következőkben jut jelentőséghez az, amit rendi szempontnak tekinthetünk. Mivel a csődtörvény még az 1844:IV. tc. előtt született, a jogalkotó abból a föltevésből indult ki, hogy nem-nemesek nem rendelkezhetnek háboríthatatlanul nemesi birtokkal – magyarán nem lehetnek ilyen birtokok tulajdonosai. Ennek megfelelően a második kategória az első kategóriába nem tartozó nemesi birtokkal (pontosabban: jussokkal és javakkal) bíró nemesi jogállásúaké. Az ő esetük a jogalkotó számára tényleg bonyolult. A helyzetet a törvény apró lépésenként diszkutálta. Az illetékesség helyét alapértelmezésben a nemesi birtok fekvése határozta meg, „habár kir. városokban lagnának, bírnának, vagy mint gyárosok bejegyezve volnának is”.⁵ Szélsőséges esetben az illetékes bíróság kijelölése akár a királyra is hárulhatott (érdekes volna tudni, volt-e példa erre az elvi lehetőségre).

A többi lehetőség (tehát azoknak az esete, akik ilyen vagy olyan oknál fogva nemesi birtokkal nem rendelkeztek, vagy nem rendelkezhetek, illetve kiváltságolt területek lakói voltak) csak ezek után következett. Ha azt hinnők, hogy a nemesi birtokok kivételes helyzete csak valamiféle kiváltságon alapult, a törvény 16. bekezdése felvilágosít: „Az ingatlan nemesi javak iránti jogokat tárgyazo irományok az összeírás alkalmával lepecsételtetnek, s az illető nemzetségbeliek kezére adandók.”⁶ Ez gyakorlatilag arra utal, hogy a nemesi birtok a tulajdonlás jogi eszméje felől tekintve rendezetlen volt. Láthattuk azonban, hogy az üzletszerűség, a kereskedelem eszméje még ezt a tény is felülírta. Mintha csak a törvényben a *commercium* antik jelentése, a polgár kiváltságaival való élhetés joga tért volna vissza, miközben a nemesi rendi helyzetbe tartozás kritériumai szigorodtak.

A csőd, pontosabban a vagyombukás bekövetkezte a *commercium* állapotát vonta kétségbe. A csőd állapotába való átlépést akár a csődképesség joga megvalósulásának is tekinthetnők. Vagyombukottá az válhatott, akinek adósságai meghaladták a vagyont, vagy az, akiről már lehetett tudni, hogy ebbe az állapotba fog kerülni. Ez utóbbi esetet azonban az illetékességet nyert bíróság előtt bizonyítani kellett. Voltak esetek és helyzetek, amelyek azonban önmagukban is a vagyombukás alapos gyanújára adtak okot. Ilyen volt az adós szökése, de akár az is, ha az adós „hitelezőivel követeléseik egy részének elengedése végett oly kijelentés mellett kezdett egyezkedéseket, hogy adósságai vagyontát

⁴ 1840:XXII. TC. 1. §. a) (Az idézeteket a mai helyesíráshoz igazítottam.)

⁵ 1840:XXII. TC. 1. §. b)

⁶ 1840:XXII. TC. 16. §.

meghaladják”.⁷ Az alapos gyanú esetei az 1840. évi csődtörvény végén (130–131. §§) mint a hamissággal párosult, illetve vétkes gondatlanság miatt bekövetkezett bukás válfajai térnek vissza. Ha ezeket a helytelen viselkedés eseteiként fogjuk föl, és komplementerüket tekintjük helyesnek, akkor – még ha bukásában is – a max weberi hitelképes úr képe rajzolódik elénk.⁸ A csődtörvény nem kimondva bár, de szellemét tekintve elszakította az úri viselkedést a nemesi jogállástól, és az antik polgár mintájához kötötte. (Eszmetörténetileg érdekes, hogy Trefort Ágoston, aki jó húsz évvel később W. H. Riehlnak a német társadalomról kínált képére alapozva talán az első rajzot alkotta a modern társadalomról,⁹ szintén az úr és a nemes szociális kategóriái közötti különbséget használja ki a társadalmi csoportozatok jellemzésekor.)

Az eddig mondottak a csődtörvény szövegének kibontásán alapultak. Mit tudhat ehhez hozzátenni a csődperek során keletkezett többi irat? Mielőtt hevenyészett válasszomba kezdenék, szükséges elmondanom, hogy a kutatás anyaggyűjtési része még nem fejeződött be. Jelen pillanatban már viszonylag sokat – de messze nem mindent – tudunk az iratok keletkezéséről és túlélésükről.¹⁰ Teljes átlátásunk azonban még nincsen.

A következő részben azt a kérdést vetem föl, vajon a jogszabály által keletkeztetett irattömeg alapján hasonló következtetésre juthatunk-e.

A források üzenete

A peranyagban számunkra legérdekesebb irattípusok egyike a váltó, egy törvényi kellekkel körülbástyázott kötelezettségvállalás, illetve -vállaltatás. Az iratokhoz közelítve forrásainkat nem élesebben látjuk, hanem akár még homályosodnak is körvonalaik. Apró részletkérdésnek, a forrásokkal való túlzott bibelődésnek tűnhetik, ha Horváth Iván irodalomtörténész professzor kérdésének mintájára, miszerint van-e a vers egyáltalán,¹¹ azaz egy mű különféle másolatai között vagy mögött van-e egy igazi, valamivel profánabb módon azt kérjük, vajon van-e a váltó.

A váltónak van bizonyos ikonikus jellege – mivel formája nagyon kötött, különböző példányai elvileg ugyanazt a követelést testesítik meg. De mi van akkor, ha találkozunk egy váltóval, hogy úgy mondjam, eredetiben, aztán találkozunk vele idézetként egy közjegyzői óvás leiratában, aztán pedig másolatként egy kereset mellékletében.

Semmi, egészen addig, amíg nem jövünk rá, hogy az illetékbélyeggel ellátott hiteles másolat nem tartalmaz mindent, amit az eredeti váltó tartalmazott, és nem vesszük észre, hogy a közjegyző által idézett szöveg informatívabb, mint az eredeti, mivel az eredeti olvashatatlan aláírásai például a gyöngybetűket rováó írások és jól tájékozott tollbamondóik kezén „értelmes”, tehát a magyar vagy a német nyelv betű- és hangilleszkedési szabályainak megfelelő nevekké alakulnak. Nem is volna jelentősége ennek, ha

⁷ 1840:XXII. TC. 10. § c).

⁸ „kredit würdiger Ehrenmann”. WEBER 1920, 32.

⁹ TREFORT 1862.

¹⁰ Vö. HALMOS–KLEMENT 2013.

¹¹ HORVÁTH 1991.

a kutatási célként nem azt tűztük volna ki, hogy a váltókon megjelenő nevek, helyek, időpontok (és egyéb hasznosítható adatok) alapján személyek közötti viszonylatokat kísérünk meg megállapítani.

Ami forrásközpontú szemszögből bizonytalanság, célunk szempontjából árukkodó jel lehet. Ennek megértéséhez tekintetbe kell vennünk a váltó jogi sajátosságait. A váltó lényegében egy követelés elismerése vagy átruházása, mely utóbbi akár többször is megismételhető. Utóbbi esetben a váltón a fizetési kötelezettségek láncolata keletkezik. Az egymást követő átruházások elvileg nem egy bizonytalan követeléستől való szabadulást jelentenek, hanem a követelés fedezetének erősödését – ugyanis a követelés egymást követő eladói a váltójog előírásai következtében készfizető kezességét vállalnak a teljesítésért. (Egy kereskedői-fizetési közösség minden tagja által aláírt váltó tulajdonképpen készpénzt jelentene.) Az eddig a kezeink közé került váltók általában legfőljebb négy-öt forgatást hordoznak a hátukon. Az 1869-ben hatályos törvény elvileg lehetővé teszi, hogy a forgató – például a szokásos „ohne Obligo” kifejezéssel – eleve kizárja készfizetési kötelezettségét.¹²

A kezünkbe került váltók között vannak, amelyeken a láncszemek hurokká alakulnak. Ezek a váltók – egy változó írásmóddal rögzített *pour acquit* kíséretében¹³ – visszatérnek valamelyik korábbi forgatójukhoz. Előfordul, hogy a hátiraton szereplő közbeeső forgatókat áthúzzák, mintegy törlik őket a forgatók sorából. Ha valaki forgatóként – a rendelkezésére álló követelés továbbadójaként – megjelenik a váltó hátoldalán, majd eltűnik onnan, az azt jelenti, hogy az illető kilép a készfizető kezesek sorából. Eseteinkben egy (az alsó-ausztriai) leszámítoló bank vagy akár maga a jegybank tűnik el a forgatmányosok közül. Olyan bankok tesznek tehát így, amelyeknek – hivatásuk szerint – a készpénzforgalmat kell biztosítaniuk. A leszámítoló bank, elvileg, a váltó fejében, annak kockázatát kellően elbírálva, megfelelő díj ellenében készpénzt bocsát üzletfele rendelkezésére. Esetünkben azonban éppen készpénzt vontak ki, még az észak-amerikai tőzsdepánik kitörése előtt.¹⁴ Mivel nem tudjuk, pontosan mi történt, csak a szerződés elvére mint elemi megfontolásra hagyatkozhatunk, miszerint a bank a váltót vissza akarta adni, és az előző forgatmányos vissza akarta vásárolni. Motívumként csak föltevésünk lehet: a váltóról kiderülhetett, hogy kockázatosabb, mint amilyen a leszámítoláskor volt, a leszámítolásra benyújtó pedig nem kívánta hitelképességét kockáztatni – inkább (vissza)fizetett. (A diszkont mértékéről nincs adatunk.) Kicsit körülményesen és bizonyos – kézenfekvő – feltevések árán a hitelképes és becsülete védelmében áldozatokra képes tisztas úrhoz jutottunk vissza.

Erre és a forrásokban található egyéb apróságokra könnyű kimondani, miszerint ezek kedves, önmagukban tudni nem érdemes dolgok volnának. Ennek ellenére talán sikerült érzékeltetnem, milyen távlatokat nyit meg, ha észrevesszük őket. Bár a normatív szövegből és a ténylegesen megvalósult dolgok világából kiinduló elemzések ugyanoda

¹² 1840:XV. TC., 27. §.

¹³ 'fizetve', 'fizetés nyugtázva', vö. *Pour acquit*. In: *Law Dictionary*.

¹⁴ 1869. szeptember 24.

vezettek, még ezek a vizsgálódások sem lehetnek feleslegesek – már csak a Kell és a Van világa közötti néha óriási szakadék miatt sem.

Ha már ott tartanánk, hogy a csődleltárakban ránk maradt tárgye gyűtéseket is elemezhetnők, akkor boldogan mutathatnák rá, hogy lám-lám, itt a *szegvárdi* üdvözet.

A csődjog társadalomképe és a csődperek szociális viszonyai

Amikor témámat a „csődök társadalmaként” kíséreltem meg megfogni, akkor nem a csődjog előbbre már említett társadalomképét kívánom lebontani. Láttuk, az 1840. évi törvény eszménye a jóhiszemű, kockázatot vállaló személy, akiről föltehető, hogy önhibáján kívül bukott el, ezért megérdemli az újrakezdés lehetőségét.

Kérdésem a magukban a csődperekben feltároló társadalmi viszonyokra vonatkozik. Mutakozik-e társadalom a csődperekben? Van-e értelme egyáltalán társadalomról mint emberek szerveződéséről beszélni? Nem egyszerűen a jog által keletkeztetett és diktált viszonyokról, szerepekről van-e szó? Egyáltalán, mekkorák ezek – az ügyekből feltároló – társadalmak?

A *társadalom* szóval a nyelvújítás ajándékozta meg a magyar nyelvet. Az összehasonlítás szempontjából érdekes más nyelvekben nem tesznek különbséget a társulás, a társaság és társadalom között. A concursus esetében tényleg egy cél, egy megoldandó helyzet tartja össze a társakat (*socius*okat), a cselekvőképtelenné vált tulajdonos vagyoni állagának jog szerinti felosztása. Ez a cél és a szabályok hozzák létre a lényegében kényszerből társultak feladatmegosztását, a meghatalmazás és a képviselőlet rendszerét. Még ha nem a nemzeti társadalom értelemben is, társaságról mindenképpen jogosult beszélni a csődök kapcsán.

A kutatás elindításakor abban bízunk, talán a csődök között valaminő gyenge kötések fogunk majd fölfedezni.¹⁵ Azaz, lesznek olyan szereplők, kevesen, akik több hitelezői csődületben is előfordulandanak. Ez egyelőre kevéssé tapasztalható, bár vannak rá példák.

Pest jelen lévő honos népessége 1869-ben kevéssel haladta túl a másfél-százezretet. Ebből a csődökben leginkább előforduló címek szerint érintett Bel-, illetve Lipótvárosban (lényegében a mai ötödik kerületben) valamivel többen, mint félszázezren laktak. Az a szűk vagyonos réteg, amelyik egyáltalán fedezett hitellel rendelkezhetett, jól közelíthető a választásokon részt venni jogosultak számával. Ez a szám pedig egész Pesten nem haladta meg a tízezer főt, azaz a teljes népesség szűk hét százalékát.¹⁶ Az egyes perekben előforduló személyek a még nem túl nagy pesti társadalomban is csak egy-egy szigetszerű csoportot képviseltek. Az eddig feldolgozott csődök komoly része a textilkereskedelmi ágazathoz kötődik. A bukottak egy szűk, de igazgatásilag több részre (Bel-, Lipót, Terézvárosok) is tagolt területre, a mai Erzsébet tér környékére lokalizálhatók. Ha azt nézzük, hány embert zárnak egymás mellé a csődületek, akkor ezek a társaságok

¹⁵ Vö. GRANOVETTER 1988.

¹⁶ VÖRÖS 1978, 185, 187, 219.

nem túl nagyok. A követelést benyújtók száma a néhány fő/cég és a talán félszáz között van. Természetesen a hitelezők közül jó páran nem az említett környékről származnak.

Bár a bukott adósok értelemszerűen jóval kevesebben vannak, mint a hitelezők, ez az adósokra általában már nem igaz. A csődöknek legalább egy része nem teljesítő kölcsönökből – régiesen inszolvenciából, mai kifejezéssel a cash flow megszakadásából – fakadt. Az is igaz azonban, hogy ezeknek a be nem hajtható tartozásoknak csak egy része volt az előbb említett környékre kihelyezve, közülük sok az országnak egészen távoli vidékeire került.

Tekintetbe véve a kereskedelem hierarchikus és a fák ágkoronájához hasonlatos hálózatos szerkezetét is, talán nem is meglepő, ha átfedéseket jobbra nem az egyes csődpererek közvetlen szereplői, az adósok és a hitelezők között találunk. Önmagában az sem meglepő, ha a csődhitelezők között nem egyszer találkozunk nem magyarországiakkal, és az ebben az értelemben külfoniai között többször is bécsiekkel. A bécsiek és az egyéb külfoniai között az a különbség, hogy a bécsiek többször aktív szerepet játszottak a bukott adósságának rendezésében. Neumann Lipót csődjében¹⁷ például ilyen figura volt a bécsi Neumann Henrik. A keresetek benyújtásakor Henrik nem adott be könyvkivonati követelést, csak váltókat. Ennek a megkülönböztetésnek az értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy a könyvkivonati követelések áruvásárláshoz kötődtek, még akkor is, ha az elszámolási időpontokban fennállt tartozásokat általában váltósították. Ha a váltó nem könyvkivonati hitelhez kötődött, akkor gyanakodhatunk arra, hogy akár valamiféle befektetői kapcsolat is állhatott a háttérben. A bukott pesti kereskedők és bécsi hitelezők között az üzleti kapcsolat mellett rokoni kötődés is megjelenik. Talán nem nagy tévedés azt feltételezni, hogy a bécsi kereskedők valamilyen oknál fogva megkísérelték Magyarországon is teríteni árukészletüket, ehhez támogatást adtak pesti kereskedőknek, és az üzleti bizalmat csak növelte, ha az adott kereskedőkkel még valamilyen rokoni kapcsolatban is voltak. Ha tehát kereskedői társadalmat keresünk, akkor a bécsi kereskedő világ nélkül aligha fogjuk tudni adatainkat, az élénk táruzó viszonyokat elemezni.

Bár a csődökből kivilágló személyes kapcsolatok többször is Bécs felé mutatnak, van mégis egy társadalmi csoport, amelyik összeköti e pereket – a jogászok, főként az ügyvédek. (A bécsi vonatkozással rendelkező perekben közjegyzők is előfordulnak, de ez a hivatás 1869-ben hazánkban már és még nem testesült meg – őket ezúttal figyelmen kívül hagyom.) Ha úgy tetszik, a csődök egész világára az ügyvédek kereszttül látunk rá. A szereplők szavai jobbra ügyvédek szavai, néha talán még aláírásuk is, gondolatmeneteikről már nem is beszélve. Sőt, az is előfordulhat, hogy az ügyvéd szavai mögött már nem eleven ember van, hanem egy halott, akinek a hagyatékát vonták csőd-eljárás alá, például amikor egy meggyilkolt varrógép-kereskedő¹⁸ ellen folytatnak le csőd-eljárást. Személyiségek helyett a szó eredeti jelentésében vett *perszónák*, álarcok. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a csődök szereplői pusztán a *homo oeconomicus*ok racionali-

¹⁷ BFL IV. 1343. J. III/19 (1869): Neumann Lipót.

¹⁸ BFL IV. 1343. J. III/2 (1869): Spath Adolf.

tásával és értelmes önzésével bíró egyedekre csupaszodnak le. Sokkal inkább beszélhetünk a szerepek adta lehetőségek kihasználásáról. A kutatás folyamán máris látszik, hogy az ügyvédek keresztül felfogások húsba vágó küzdelme zajlik. Küzdelem, ahol zsoldosokként mindenütt ügyvédek harcolnak egymás ellen. Ügyvéd a perügylő, ügyvéd a tömeggondnok, sokszor ügyvédek a választmányi tagok, és természetesen túlnyomó részt a felek meghatalmazottjai is. Különbség azonban már a címzésekben és a megszólításokban is mutatkozik. Doktor vagy e cím nélküli-e, hites az ügyvéd, vagy nem az, köz- és váltóügyvéd-e, vagy nem rendelkezik e minősítéssel. Bár a címzések vegyesen jutnak ki még egy és ugyanazon ügyvédnek is, a bizonytalanság árukodó. Szó sincsen testületről, különböző eredetű képzettségű, törekvő szakemberek állnak előttünk.

Már ez is sejteti, hogy a kutatás egyik fontos mellékterméke az ügyvédi hivatásra vonatkozó ismereteink bővülése lehet. Sajnos a szakirodalom nem túlságosan bő, és az ügyvédség társadalomtörténetének megírása – egy nemrégiben megjelentetett kamaratörténeti mű és egy történeti szociológiai vizsgálódás¹⁹ ellenére – még várat magára. Az mindenképpen szembe ötlő, hogy a jogi eljárás értékrendje ingadozott a méltányosság és a következetesség *Széküllája és Kharibdiszje* között. Az ügyvédi megnyilvánulások is nagyon különböznek. Nemcsak retorikáról van szó, hanem külakról is. Az írásbeli eljárásnak köszönhetően elkülöníthetők a hivatásos írnokok által leírt beadványok az ügyvédek saját keze által készítettektől, és még ezek között is találkozunk olyan írásképpel, amelynek alapján kétségünk támadhat, vajon az illető ügyvéd tudott-e egyáltalán írni. Csak feltételezéseink lehetnek – egyelőre inkább arra gyanakszom, hogy némelyik ügyvéd már idős és beteg lehetett, és ez akadályozhatta az írásban.

Az már különlegesség, hogy egy harmincas éveinek végén járó köz- és váltó ügyvéd a vagyonbukottak között bukkant föl,²⁰ s ráadásul fenyítő eljárás is indult ellene. E fenyítő eljárások a megmaradt tanúvallomások majdani elemzésének segítségével remélhetőleg lehetővé teszik majd a szerepek és a személyiségek szembesítését. A valómása alapján nem zárható ki, hogy a bukott a *moral insanity* állapotában leledzett. Váltóügyvéd létére váltót hamisított. Kiállítókként Ilosvay László, Johan Falkenstein és Karl Rottenbiller neveket írt a váltókra – a névalkotások (az első nemesi származásra utal, a középső akár egy zsidó milióból származó személyé is lehetne, az utolsó pesti polgárt sugall) külön tanulmány tárgyai lehetnek majd. Bár a bukott ügyvéd csődje családságának gyanúja miatt elég sokáig volt vizsgálati fogságban, a becsület megőrzésének követelménye őt is kisegítette: apósa jött az ügyvédnek és nejeének segítségére.

Összességében a csődtörvény mint norma szövegének elemzésétől egy erkölcsileg gátlástalan bukott megtévesztési stratégiájáig jutottunk. Túl azon, hogy igyekeztem egy folyamatban lévő kutatásról számot adni, mely kutatás természetesen nem akkora léptékű, mint amekkora Tóth Zoltán Bodrogló kutatása lett volna, az elmondottaknak van más jelentősége is. Tóth Zoltán az ennek az írásnak az elején is hivatkozott rendi norma tanulmányával új irányt adott a jogi és hivatali szövegek történeti értelmezésének. Ezt a

¹⁹ KORSÓSNÉ DELACASSE 2012; NAVRATIL 2014.

²⁰ BFL IV. 1343. J. III/21: Paulovits Imre.

vizsgálódási módot követhetőnek tartom a kereskedelem és a kereskedelmi jog világának tanulmányozásában is. Az újfajta jog azonban újfajta világot teremt, vagy talán inkább másként tárja elénk a világot – rendi norma világa helyett sokkal inkább David Hume (kölcsonösség) és Immanuel Kant (ungesellige Geselligkeit – társiatlan társiasság) világa jelenik meg előttünk.²¹

FORRÁSOK

BFL IV. 1343. j.

Budapest Főváros Levéltára. IV. 1343. j. *A megyei törvényhatóságok és a törvényhatósági jogú városok: Visszaállított <Pest> Városi Törvényszék iratai (1861–1887), Csődiratok, 1866–1871.*

1840:XV. tc.

1840. évi XV. törvénycikk a váltó-törvénykönyv behozatik. In: *Ezer év törvényei*. Wolters Kluwer, 2015. Internet: www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5211

1840:XXII. tc.

1840. évi XXII. törvénycikk a csődületről (Concurs). In: *Ezer év törvényei*. Wolters Kluwer, 2015. Internet: www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5218

1844:IV. tc.

1844. évi IV. törvénycikk a nemesi javak bírhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről. In: *Ezer év törvényei*. Wolters Kluwer, 2015. Internet: www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5257

Law Dictionary

The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary. 2nd ed. Internet: thelawdictionary.org/pour-acquit

SZAKIRODALOM

GRANOVETTER 1988

GRANOVETTER, Mark: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata [1982]. *Szociológiai Figyelő* 4/3. 1988, 39–60.

HALMOS 2014

HALMOS Károly: A csődtörvény csődtörténete. Kultúrtörténet és közéleti történetírás (public history). In: *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. MANHERCZ Orsolya. Budapest, ELTE Eötvös, 2014. (Publications Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, 1.) Internet:

edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/22382/Halmos_Historia_critica_pdfa_221-227.pdf?sequence=1

HALMOS–KLEMENT 2013

HALMOS Károly–KLEMENT Judit: Értékek a romok között: A csődperekben ránk maradt iratfajtaokról és forrásértékükről. *Korall* 54 (14/4). 2013, 141–152.

HUME 1965

HUME, David: *A Treatise of Human Nature. Being an Attempt to introduce the experimental Method of Reasoning into Moral Subjects* [1739]. Reprint: *A Treatise of Human Nature* by David Hume Re-

²¹ HUME 1965, II. Part III. Section I; KANT 2006, 4. tétel.

- printed from the Original Edition in Three Volumes. Ed. L. A. SELBY-BIGGE. Oxford, O. U. P., 1965. Internet:
ia800309.us.archive.org/22/items/treatiseofhumann002393mbp/treatiseofhumann002393mbp.pdf
- HORVÁTH 1991
HORVÁTH Iván: *A vers. Három megközelítés*. Budapest, Gondolat, 1991.
- KANT 2006
Immanuel KANT: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből [1784]. In: *Történetelmélet*. I. Szerk. GYURGYÁK János–KISANTAL Tamás. Budapest, Osiris, 2006, 278–288.
- KORSÓSNÉ DELACASSE 2012
KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2012.
- NAVRATIL 2014
NAVRATIL Szonja: *A jogászai hivatásrendek története Magyarországon 1868/69–1937*. Budapest, ELTE Eötvös, 2014.
- TÓTH 1991
TÓTH Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég* 2–3. (*Polgárisodás Magyarországon*. Szerk. SASFI Csaba.) 1991, 75–130.
- TREFORT 1862
TREFORT Ágoston: A társadalom tudománya és Riehl munkái. Land und Leute von W. H. Riehl. Stuttgart J. G. Cotta'scher Verlag. – Die bürgerliche Gesellschaft von W. H. Riehl. – Die Familie von W. H. Riehl. – Culturstudien v. W. H. Riehl. Culturgeschichtliche Novellen v. W. H. Riehl. *Budapesti Szemle* 53, 1862, 291–304.
- VÖRÖS 1978
VÖRÖS Károly: Pest-Budától Budapestig. 1849–1873. In: SPIRA György–VÖRÖS Károly: *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, Akadémiai, 1978, 117–320. (*Budapest története*. Szerk. GEREVICH László, 4.)
- WEBER 1920
WEBER, Max: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. In: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. I. Tübingen, Mohr Siebeck, 1920, 17–206.
Internet: zeno.org/nid/20011440473